

В.Г. Космачёв, М.В. Космачёва

ГЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЭКСКУРСИИ НА ХАРЬКОВЩИНЕ КАК ОДНА ИЗ ФОРМ НЕПРЕРЫВНОГО ГЕОГРАФИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Рассмотрена проблема усиления геологического компонента географического образования. Показана целесообразность геологических экскурсий и изучения геологических памятников для обучения школьников и подготовки специалистов-географов. Предложен маршрут экскурсии с практическим использованием геологических памятников Змиёвского и Балаклеевского районов в качестве объектов научно-образовательного туризма и краеведения. Детально рассмотрены их геологические компоненты.

Ключевые слова: географическое образование, геологические памятники, краеведение.

УДК 911 : 371.3

Л.І. Круглик

Інститут педагогіки АПН України, м. Київ

МЕТОДОЛОГІЧНЕ ТА МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ З ПРОБЛЕМ СОЦІАЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ

Розкрито теоретичне обґрунтування та методику підготовки учнів 9–10 класів з проблем соціальної географії в основній школі. Відзначено, що соціальна географія є засобом професійної орієнтації учнів. Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення шкільної географії.

Ключові слова: шкільна географія, соціальна географія, соціальна інфраструктура, методи навчання географії.

L. Kruglyk

METHODOLOGICAL AND METHODICAL PROVIDING OF TYPE STUDY TO THE PROBLEMS OF SOCIAL GEOGRAPHY

A theoretical ground and method of preparation the pupils of 9-10 classes to the problems of social geography at basic school are exposed. It is marked that social geography is the mean of professional orientation of pupils. Suggestions are formulated, how to perfect school geography.

Keywords: school geography, social geography, social infrastructure, teaching methods of geography.

Вступ. Розвиток сучасної української школи пов'язаний із переходом загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру, 12-річний термін навчання та 12-ти бальну систему оцінювання набутих знань умінь, переконань, критичного мислення та творчості школярів. За Концепцією загальної середньої освіти та Національною доктриною її розвитку у старшій школі створюється система профільного навчання, яка найповніше реалізовує принцип особистісно зорієнтованого підходу, спрямованого на реалізацію можливостей учня до вибору власної освітньої траєкторії [1].

Вихідні передумови. Модернізація системи освіти у напрямі підготовки конкурентноспроможної особистості, за визначенням В.Г. Кременя, пов'язана з підготовкою людини, «здатної творити і сприймати зміни, нововведення, налаштованої на набуття ціннісно значущих компетенцій, необхідних їй спочатку для самовизначення у виборі профілю навчання, а потім і профільного самовизначення» [2, с. 2].

На сучасному рівні шкільної географічної освіти в усіх курсах освітньої галузі здійснюється навчання за однорівневою програмою загальноосвітньої підготовки учнів, крім випадку поглибленого вивчення одного з природничонаукових курсів за рахунок варіативної складової. У майбутньому викладання курсів освітньої галузі «Географія» на засадах профільного навчання буде спрямоване на вивчення предметів географічного змісту трьох рівнів, серед яких:

— Рівень стандарту, який складає обов'язковий мінімум географічних знань і не передбачає подальшого їх вивчення.

— Рівень академічний, спрямований на достатню підготовку випускників шкіл до вступу у профільні вищі навчальні заклади.

— Рівень профільної підготовки, під час якої навчальні предмети географічного змісту вивчаються поглиблено, тому що передбачається оволодіння знаннями для подальшої професійної природничонаукової або суспільно-політичної діяльності.

Основними курсами навчання, де географія виступатиме профільною базовою дисципліною, є:

— загальногеографічні (землезнавство, картографія, краєзнавство);

— фізико-географічні (орографія, геологія, гідрологія, кліматологія, метеорологія, ландшафтознавство);

— суспільно-географічні (демографія, соціальна, економічна, комерційна географія);

— еколого-географічні (конструктивна географія, географія природокористування, геоecологія).

Проте не всі теоретичні та практичні питання фізичної та соціально-економічної географії розглядаються у відповідності до рівня сучасного розвитку географічної науки і вимог життя. До таких питань, які потребують поглиблення й осучаснення у шкільних програмах, відносяться головні теми соціальної географії. Саме з нею пов'язане розкриття рис ринкової економіки, до якої прагне зараз Україна і яка сприяла підвищенню підприємницької діяльності, вільної торгівлі, удосконаленню галузей сфери послуг. Майже новими для населення України є послуги, пов'язані із страхуванням, банківськими справами тощо. Дуже помінялися послуги в охороні здоров'я, освіті, організації відпочинку, торгівлі, громадського харчування. Навіть діти починають розуміти, з чого складаються послуги житлово-комунального господарства і скільки вони коштують. Статистика довела, що кількість працюючих у невиробничій сфері (сфері послуг) складає біля

50% економічно активного населення. Стає зрозумілим, що для вивчення соціального комплексу сфери послуг та поглиблення соціальних знань, які є провідними в інших темах соціально-економічної географії, настав час радикальних змін а саме:

— удосконалення змісту шкільної соціальної географії, збільшення навчальних годин, розробка інтерактивної методики навчання під час допрофільної географічної підготовки у 9–10-му класах;

— складання навчальної програми курсу за вибором «Соціально-економічна географія (сфера послуг)» у профільній школі; розробка навчального матеріалу до посібника «Елективні курси з географії» та методичних рекомендацій щодо вивчення цього курсу.

Метою і завданням даної статті є розкриття науково-теоретичного обґрунтування та методики допрофільної підготовки учнів з проблем соціальної географії в основній школі як засобу профорієнтаційної роботи, формування стійкого інтересу до предмета, розвитку відповідних здібностей і орієнтації на професійну діяльність.

Виклад основного матеріалу. Аналіз діючих шкільних програм і досвіду викладання географії у 9–10-х класах показує, що розвиток пізнавального інтересу учнів до проблем соціального характеру вимагає поглиблення змісту соціальної географії як у курсі соціально-економічної географії України, так і в соціально-економічній географії світу.

Соціальна географія – галузь соціально-економічної або суспільної географії. Вона вивчає просторові процеси і форми організації життя людей, зокрема умови праці, побуту, особистісного розвитку і відтворення життя. Глобальним об'єктом її дослідження є все людство, конкретні об'єкти – територіальні спільноти людей, особливо їх структурні зв'язки з виробництвом і навколишнім середовищем, просторова поведінка населення [4]. Соціальна географія досліджує також регіональні відмінності у способі життя людей, шляхи вирівнювання умов життя між різними районами і типами поселень. Деякими своїми проблемами вона безпосередньо змикається з географією населення. Сучасна соціально-економічна географія стверджує єдність економічного і соціального тим, що найбільшими інтегрованими об'єктами цієї науки є суспільно-територіальні комплекси і соціально-економічні райони. Систематичне озброєння учнів соціально-географічними знаннями починається у 9-му класі і поглиблюється та систематизується у старшій школі [5]. У 9-му класі в курсі економічної і соціальної географії України у «Вступі» звертається увага на розкриття особливостей змісту соціальної географії та її зв'язків з іншими науками, з'ясовується внесок вітчизняних учених у розвиток соціальної географії.

У розділі «Населення України» розкриваються соціальні проблеми міського та сільського населення і шляхи їх розв'язання. У темі «Трудові ресурси» оцінюються проблеми зайнятості населення (повної, неповної) зміни в структурі зайнятості та рівнях професійної компетентності. У загаль-

ній характеристиці господарства вводиться поняття про інфраструктуру та її види, галузі невиробничої сфери, типи підприємств, установ, закладів. Розглядається питання про зміни у господарському комплексі України і формуванні соціальної та виробничої інфраструктур. До соціальної інфраструктури відносяться всі види підприємств сфери обслуговування. Суто інфраструктуру становлять ті сторони допоміжної людської діяльності і необхідні для цієї діяльності елементи матеріальної оснащеності суспільства, які забезпечують нормальне функціонування як самих виробничих процесів, так і відтворення населення. Деякою мірою поняття «інфраструктура» і поняття «сфера обслуговування збігаються.

Рівень розвитку соціальної інфраструктури – важлива умова підвищення добробуту людей. Її соціальна роль проявляється у поліпшенні умов життя і праці всіх соціальних груп, збільшенні вільного часу забезпеченні всебічного і гармонійного розвитку членів суспільства. На відміну від «невиробничої сфери», до соціальної інфраструктури входять деякі елементи матеріального виробництва (продовження процесу виробництва в торгівлі, виробничі послуги побутового обслуговування тощо) [6]. Вивчення кожної галузі господарства і міжгалузевих комплексів обов'язково пов'язується із розгриттям значення господарських структур у вирішенні соціальних проблем. Провідні знання пов'язані з вивченням соціального комплексу України, який складається з багатьох галузей і разом з виробничого сферою утворює сферу послуг. Розвиток невиробничої сфери у всьому світі відбувається на основі вирішення проблем соціального комплексу. Він передбачає удосконалення провідних галузей соціального комплексу на основі сталого розвитку суспільства та його господарства за рахунок раціонального державного фінансування, упровадження ринкових відносин у розв'язання соціальних проблем.

Досвід викладання розділу показує, що відведених двох годин недостатньо для свідомого вивчення житлово-комунального господарства, торгівлі та громадського харчування, побутових послуг, пасажирського транспорту і зв'язку, охорони здоров'я, соціального забезпечення освіти, культури, фізкультури, спорту, туризму, фінансів, кредитів, страхування тощо. Проте, майже у кожній сім'ї є люди, які працюють на перелічених підприємствах, у закладах, установах; кожна сім'я вирішує проблеми житлово-комунальних, побутових та інших послуг тощо. Набуття знань може бути пов'язане з введенням спеціальних академічних, профільних, допрофільних курсів соціальної географії. Орієнтація учнів старшої школи на певний напрям і профіль навчання вимагає їх допрофільну підготовку саме за рахунок поглибленого вивчення окремих предметів на диференційованій основі у 8–9 класах. У допрофільній підготовці за умови відсутності спеціального часу доцільно розробити навчальні модулі з кожної галузі соціального комплексу, розподілити їх між учнями за бажанням та представити у вигляді проектів на спеціальних заняттях. Звернутися до модульного підходу у вивченні саме цієї теми ми змушені були тому, що, незважаючи на піднесення значення знань

особливо про сферу обслуговування, шкільні програми і підручники традиційно виділяють на цю тему недостатньо навчального часу (1–2 години), а підручники майже дві третини тексту присвячують характеристиці легкої промисловості, яка не входить до складу невиробничої сфери.

Розглянемо приклад розробленого змістовно-пошуковою модулю на тему: «Соціально-побутовий комплекс».

Соціально-побутовий комплекс забезпечує матеріальні умови життя населення. Його складовими частинами є галузеві комплекси (житлово-комунальний, побутовий, торгівлі та громадського харчування), які сприяють раціональному використанню позаробочого часу, підвищенню культури побуту, зменшенню масштабів і трудомісткості домашнього господарства.

а) Житлово-комунальний комплекс – задовольняє потреби людей у житлі. Увесь житловий фонд України поділяється на державний, суспільний житловий фонд і фонд житлово-будівельних кооперативів (він складає 47%); решта – 53% – знаходиться в особистій власності громадян. У містах державний і кооперативний житловий фонд переважає і становить дві третини (68%), а житловий фонд в особистій власності становить третину (32%). У сільській місцевості картина майже протилежна: житловий фонд в особистій власності громадян становить близько 90%, а державний – понад 10%. Середня забезпеченість населення житлом у розрахунку на одного жителя у містах становить 16,6 м², а в сільській місцевості – 20,9 м². Краща забезпеченість житлом у міських поселеннях Луганської, Донецької, Дніпропетровської, Київської, Черкаської областей, а в сільській місцевості – у Вінницькій, Київській, Черкаській, Хмельницькій, Сумській і Дніпропетровській областях. Понад 2,6 млн. сімей та одиноких перебуває на обліку для покращання житлових умов у міських поселеннях.

Завдання:

1) На основі власного досвіду або досвіду ваших батьків порівняйте благоустрій житлових приміщень у міських поселеннях і сільській місцевості.

2) Спробуйте з'ясувати особливості житлового будівництва у місті і сільській місцевості на сучасному етапі розвитку суспільства. Що вам відомо про «Житлову програму» в Україні на найближчу перспективу?

б) Комплекс побутового обслуговування займає одне з провідних місць в обслуговуванні населення, на нього припадає чверть загального обсягу платних послуг. Населенню надається понад 900 видів послуг. Кількість підприємств (включаючи перукарні, ательє, майстерні, будинки побуту, фабрики індивідуального замовлення послуг та ін.) у міських поселеннях – 40 тис., у сільських – 20 тис. Комплекс побутового обслуговування зазнає постійних змін. З'являються нові підприємства (консультативні відділи, пункти, контори тощо), створюються фабрики, трести, об'єднання, мережа комплексних приймальних пунктів, удосконалюються старі та запроваджуються нові види і форми обслуговування.

Завдання: Які побутові послуги ви особисто отримуєте чи отримували? Чи можете ви обходитися без них? Що б ви запропонували для удосконалення системи побутового обслуговування?

в) Комплекс торгівлі та громадського харчування задовольняє перш за все особисті потреби населення. Підприємства торгівлі та громадського харчування є майже в кожному населеному пункті країни. Торгівля поділяється на оптову і роздрібну. Підприємства оптової торгівлі закупають у виробників великі партії товарів, а тому концентруються у великих містах і промислових центрах. Магази́ни і крамниці роздрібно́ї торгівлі продають товари безпосередньо кожній людині. В останні роки їх мережа різко зросла. Поряд із державними підприємствами збільшилася кількість кооперативних і приватних. У загальному обсязі товарообороту торгівлі (включаючи громадське харчування) продовольчі товари становлять 45%, а непродовольчі товари – 55%. Товарообіг роздрібно́ї торгівлі відображає один із аспектів життя населення – купівельну спроможність. На цей показник мають вплив неоднакові доходи населення у різних областях та містах, нерівномірний розподіл торговельної мережі, неоднакове споживання продовольчих та інших товарів. У селах, наприклад, менше реалізується продуктів харчування у зв'язку з наявністю підсобних присадибних господарств, але підвищений попит на окремі товари культурно-побутового призначення.

Географія громадського харчування часто не збігається з географією торгівлі. Слід пам'ятати, що підприємств громадського харчування налічується вдвічі менше. Загальнодоступні їдальні, кафе, ресторани, буфети, закусо́чні повторюють географію магази́нів: уздовж головних вулиць та в місцях їх перетину, на автостанціях, вокзалах, у місцях праці, навчання, у центральних частинах населених пунктів, у районі функціонування колгоспних ринків та ін.

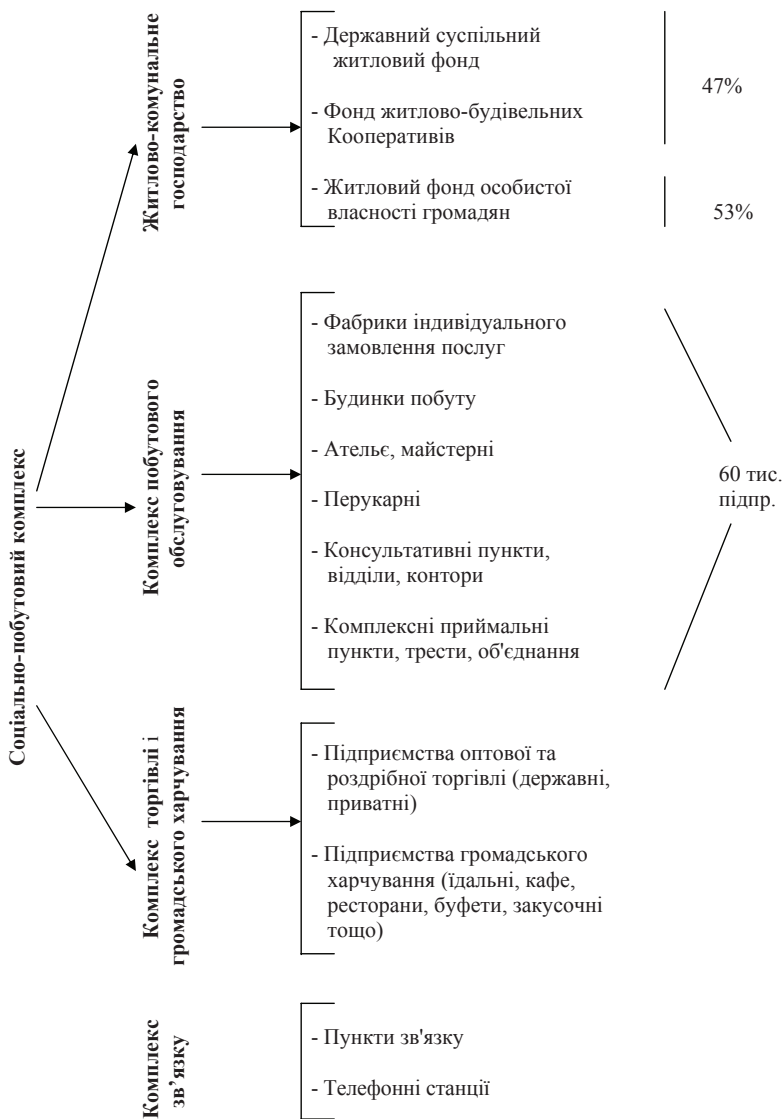

Рис. Соціально-побутовий комплекс

Завдання: Що вам відомо про те, де готують спеціалістів для комплексу торгівлі і громадського харчування? Які навчальні заклади цього профілю подобаються вам? Чи хотіли б ви там вчитися?

г) *Комплекс зв'язку* складається із взаємопов'язаних пунктів і підприємств, ліній і вузлів, які в комплексі забезпечують процес передачі інформації. Пункти зв'язку представлені відділеннями зв'язку і телефонними станціями. У відділеннях зв'язку розміщені, як правило, пошта, телеграф, телефон. Незважаючи на те, що всі послуги зв'язку платні і дорогі (особливо міжміські і міжнародні розмови), телефонізацією охоплено ще не всіх бажаних. Передбачено розвивати телефонний зв'язок у першу чергу в сільській місцевості, підвищувати рівень автоматизації, запроваджувати більш досконали апаратуру, електронну та сортувальну техніку.

Завдання: З якими пунктами та підприємствами зв'язку ви мали справи? Що вам відомо про мобільний телефонний зв'язок? Доведіть, що радіомовлення і телебачення – складові частини зв'язку [3].

Подібно розроблялися соціально-культурний комплекс (освіта, охорона здоров'я, культура), рекреаційний, науковий, географія релігій тощо. Кожний учень у власній «порт фоліо», крім розробленого проекту якогось із комплексів, робить фрагменти схем-конспектів з інших галузей соціального комплексу. Наприклад «Соціально-побутовий комплекс» (рис).

Після вивчення усіх питань соціальної географії у 9-му класі учням було запропоновано заповнити анкету, яка спрямована на визначення рівня набутих знань із соціальної географії, на з'ясування їх ставлення до поглибленого вивчення цієї географічної галузі з метою подальшої профорієнтації.

Анкета для учнів «Соціальний комплекс України»

1. *Яким з визначень Ви скористалися б, щоб розкрити поняття «Соціальна географія»?*

а) Це галузь географічної науки, яка вивчає територіальну організацію соціальних структур в конкретних суспільно-історичних і природних умовах.

б) Соціальна географія це загальна, галузева та регіональна її складові.

в) Соціальна географія це суспільна географія, яка вивчає територіальну організацію матеріальної духовної складників людської діяльності.

2. *Яке визначення соціального комплексу є найвірнішим?*

а) Соціальний комплекс – сукупність закладів, підприємств обслуговування, діяльність яких спрямована на задоволення потреб населення;

б) інженерні комунікації, що забезпечують роботу промислових підприємств;

в) до нього входять сільське господарство, харчова і легка промисловість.

3. *Які твердження про значення соціального комплексу є правильними?*

а) Від роботи сфери послуг залежить підвищення продуктивності праці усіх соціальних груп населення;

б) соціальний комплекс України повністю задовольняє потреби населення у товарах народного споживання і послугах;

в) з розвитком економіки значення сфери послуг збільшується.

4. *В умовах розвитку ринкової економіки формується середній клас населення. Які фахівці до нього відносяться?*

а) Інтелігенція – вчителі, лікарі, науковці, працівники культури;

б) інженерно-технічні працівники, висококваліфіковані робітники;

в) військовослужбовці, службовці з фіксованими доходами.

5. *Де працюють Ваші батьки та інші члени родини?* _____

6. *Ваше ставлення до поглибленого набуття знань з соціальної географії. Чи допоможуть Вам ці знання у подальшій профорієнтації?* _____

Висновки. Опрацювання науково-теоретичної літератури з питань суспільної географії дало можливість визначити, що методологічною основою шкільної соціально-економічної географії є теоретичні обґрунтування предмета, об'єкта, змістової структури, методів дослідження у галузі соціальної та економічної географії. Школа відстає від рівня розвитку науки і вузівської географії, що вимагає подальшого перегляду шкільного концепції, стандартів, навчальних програм та підручників. Перехід старшої школи до профільного навчання певною мірою може бути спрямований на подолання відставання шкільної географічної освіти від вузівської та рівня розвитку суспільно-географічної науки. Соціальна географія як складова суспільної може допомогти учням старших класів визначитись у напрямі профілізації та подальшій профорієнтації.

Рецензент – д-р пед. наук, проф. В.П. Корнєєв

Література:

1. *Концепція профільного навчання в старшій школі / Інформ. зб. МОН України. – 2003. – № 24. – К.: Пед. преса, 2003. – С. 3–15.*

2. *Кремень В.Г.* Модернізація системи освіти як важливий чинник інноваційного розвитку держави // *Освіта України. – 2003. – № 34. – С. 2.*

3. *Круглик Л.І., Паламарчук Л.Б.* Вивчення проблем соціальної географії в школі: Навч.-метод. посіб. – Камянець-Подільський: Абетка Нова, 2001. – 138 с.

4. *Олійник Я.Б., Степаненко А.В.* Вступ до соціальної географії: Навч. посіб. – К.: Т-во Знання; КОО, 2000. – 204 с.

5. *Пістун М.Д.* Основи теорії суспільної географії: Навч. посіб. – К.: Вища шк., 1996. – 230 с.

6. *Соціально-економічна географія України: Навч. посіб. / За ред. О.І. Шаблія. – Львів: Світ, 1994. – 607 с.*

Л.И. Круглик

МЕТОДОЛОГИЧЕСКОЕ И МЕТОДИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПРОФИЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ ПРОБЛЕМАМ СОЦИАЛЬНОЙ ГЕОГРАФИИ

Раскрыты теоретическое обоснование и методика подготовки учащихся 9–10 классов по проблемам социальной географии в основной школе. Отмечено, что социальная география является средством профессиональной ориентации учащихся. Сформулированы предложения по усовершенствованию школьной географии.

Ключевые слова: школьная география, социальная география, социальная инфраструктура, методы обучения географии.